

Egy elfeledett közösség nyomában – levéltári dokumentumok az örményekről

Kevesen tudják, hogy az örmény közösség milyen jelentős szerepet játszott Magyarország történetében. A kora újkorban bevándorolt, elsősorban Erdélyben megtelepedett, kereskedelemmel foglalkozó nemzetiség sokat hozott a „Tündérkert” sokszínű gazdasági és kulturális életéhez. E bejegyzéssel a 100 éve történt örmény tragédiára is emlékezünk.

Gyűjteményünkben a középkortól a XX. századig számos irat tanúskodik az örmények magyarországi történetéről, és kimeríthetetlen tárháza lehet nemcsak a történettudomány művelői, hanem az örmény gyökerekkel rendelkező családfakutatók számára is. A bejegyzésben az örmények ezeréves magyarországi jelenlétére utaló levéltári forrásokból adunk ízelítőt, időrendben haladva, az alábbi témakörök szerint:

- Mióta „ismeri” egymást az örmény és a magyar nép? (Kezdetek, örmények a középkori Magyarországon)
- Az örmények megtelepedése Erdélyben
- Asszimiláció és az örmény nemesség kialakulása
- Az örmények és a magyar szabadság ügye, a beolvadás
- A XX. század

1. Mióta „ismeri” egymást az örmény és a magyar nép?

Egyes elméletek szerint a honfoglalás előtti évszázadokban a magyarok egy csoportja Etelköz helyett a Kaukázus irányába vándoroltak. Lehetséges tehát, hogy

élt egy kis magyar közösség az örmények szomszédságában, az Elbrusz és Ararát hegyétől északra a kora középkorban, bár ez a történészek között mai napig viták tárgyát képezi.

Ami bizonyos, hogy a mindig is egy vagy több nagyhatalom „barátságát” élvező Örményországot 1048-tól a szeldzsuk-törökök veszik birtokukba. Az 1071-es manzikerti, bizánci vereséggel végződő csata után pedig egész Armenia a szeldzsuk-törökök kezére került. Uralmuk nem tartott ugyan sokáig, ám jelentős következményekkel járt: örmények tömegei menekültek-vándoroltak el hazájukból, a szinte egész világra kiterjedő örmény diaszpóra kezdetei ezekre az évekre tehető.

Középkori, magyarországi jelenlétükre bizonyítékaink is vannak: a **Kézai** és a **Thuróczi-krónikák** szerint már honfoglaló eleinkkel is jöttek örmények a Kárpát-medencébe. A vatikáni levéltár adatai szerint *II. András* írásban kérte *III. Honorius* pápát, hogy „adja hozzájárulását a király gyermekeinek Leo armeniai király leányával, *Laskaris Tódor* leányával és *Asén* bolgár cárral való

házaságához, bizza meg a templomosokat és a johannitákat Armeniába küldött fiának védelmével.” [1]

Budán és Pesten is éltek örmények a Mohács előtti időszakban. Budán Örmény utca, továbbá egy-két „Örmény” vezetéknevű kereskedő utalhatott jelenlétükre. Az 1413–1438 közötti időszakra 28 pesti bíróra és esküdtre van adatunk, *Kubinyi András* kutatásai szerint volt köztük örmény is.[2]

A középkorban, kora újkor elején tehát kisebb szórványban éltek örmények hazánkban, emléküket néhány örmény eredetű hely- és személynév őrizte. Az örmény bevándorlás újabb hullámára több száz évet kell előre ugranunk az időben, méghozzá 1672-be. A helyszín a „hanyatló Erdély”.

2. Az örmények megtelepedése Erdélyben

Az örmények *Apafi Mihály* fejedelemtől 1672-ben kaptak letelepedési engedélyt és ekkor kiváltságokat is nyertek. Az örmények ezért ezt az időpontot tartják az erdélyi betelepedés évének.

Az örmény hagyomány szerint az Erdélybe települt örmények, mintegy hat-száz család, előbb a határ melletti városokban telepedett le: Csíkszépvíz, Gyergyószentmiklós, Marosfalu, Petele, Görgényszentimre, Kanta és Ebesfalva (1733-tól Erzsébetváros) területére.

Besztercén is megpróbálkoztak a letelepedéssel, de onnan a szász iparosok és kereskedők féltékenysége miatt Szamosújvárra kellett vándorolniuk. Egyik legjelentősebb központjukká Erzsébetváros lett, de az említettekén kívül több településen is jelentős számban éltek. Foglalkozásukat tekintve főleg szűcsök, tímárok és kereskedők voltak. Erdélyben az idők során a kereskedelem és ipar egynegyede örmény kézre került.

Szamosújvár és Erzsébetváros (a két kiváltságos város) még 1850-ben is relatív örmény többségű városok voltak.

Az örmények gazdasági szerepére utaló levéltári forrásokról készített táblázat megtalálható az **Aktakaland** internetes felületén.

Az örmény kultúra virágzott: Erzsébetváros mechatarista (örmény bencések) temploma a 18. században épült. (A templom alaprajzát az Országos Levéltár térképtárában a MNL OL S 84 – No. 89. jelzet alatt őrizzük.)

Az MNL OL-ben a településekre vonatkozó szabad királyi városi vagy mezővárosi rangra emelésre, továbbá vásártartásra vonatkozó privilégiumok elérhetőségéről az Aktakaland segédletéből nyerhet ki bővebb információkat.

Ide vonatkozóan, a Magyar Kancelláriai Levéltárban lévő, Szamosújvárra és Erzsébetvárosra és Szatmárnémetire vonatkozó iratok digitalizált képe vagy pontos jelzete a **Királyi Könyvek** adatbázisban található.

3. Asszimiláció

és az örmény nemesség kialakulása

Mária Terézia idején már nemesi címet is tudtak vásárolni, és egy évszázad alatt 60 körüli a kutyabőröt kapott örmény családok száma. A 19. század közepére gyakorlatilag integrálódtak a magyar nemességbe, magyar neveket vettek fel, fiaik jogi, katonai vagy hivatali pályára mentek. Hamarosan jelentős vármegyei tisztségekhez is juthattak. A középrétegek értelmiségi pályákra kerülve, illetve a helyi kereskedelemben pozícióikat megtartva elkezdtek szétszóródni Erdélyben és a Partiumban. Asszimilációjuk jelentősen megindult, anyanyelvükké a magyar vált.

A magyarországi örmény gyökerű családok iratanyaga a Magyar Nemzeti

Levéltár Országos Levéltárában, a családi levéltárakban (P szekció) és a gyűjteményekben (R szekció) található. Az egyes családnevekre vonatkozóan a **Magyar Nemzeti Levéltár** és más levéltárak adatbázisaiban lehet keresni.

A **Királyi Könyvek** adatbázisban, az „örmény*” kulcsszóra 14 találatot kapunk: olvashatunk Illés és Jakab örmény kereskedők 1651-es vámmentességéről, de akár „Despu György, Daskovszky János, Mane György, Dani Miklós görög és örmény borkereskedők” 1743-as útleveletügyéről is.

A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában őrzött két nagy erdélyi vonatkozású irategyűttes, az **Erdélyi Országos Kormányhatósági Levéltárak** (F szekció) és az **Erdélyi Kancelláriai Levéltár** (B szekció) iratanyaga az az elsődleges forráscsoport, amire az örmények múltjának kutatásakor támaszkodni lehet.

Az ezekben található fontosabb örmény vonatkozású anyagokról az Aktakaland segédletében olvashatnak bővebben.

Az erdélyi levéltárakban történő kutatással kapcsolatban az Aktakaland segédletére kattintva találhat fontos információkat.

4. Az örmények és a magyar szabadság ügye, a beolvadás

A 19. század közepén mintegy 12–15 ezerre tehető az örmény identitással rendelkezők száma. Az 1848/49-es forradalom és szabadságharcban hetvennél több örmény származású tiszt és mintegy kétszáz fő közkatonaaként vett részt a magyarok oldalán. Köztük volt *Kiss Ernő* és *Lázár Vilmos*, akik Aradon vértanúhalált haltak. A megtorlás éveiben „a Szamosújvári börtön és a magánzárkák kellemetlenségeit a város örmény lakosai enyhítették, akik naponta gondoskodtak a fogvatartott magyar tisztek ebédjéről”.

Az elnyomás éveiből vannak adataink a Kossuth-emigráció és az itthoni örménység kapcsolatáról, egy újabb forradalom kirobbantása érdekében.[3]

Érdekesség – A vérontás elől szintén külföldre távozó, örmény származású *Czetz János* tábornok az argentin katonai földrajzi intézetet alapította meg, amely irányítása alatt egész Argentínát feltérképezte.

A kiegyezés után békésebb időszak köszöntött be a hazai örménység életében is. A már magyar anyanyelvű örmények asszimilációja felgyorsult, az 1850-ben még relatív örmény többséggel bíró Szamosújvár és Erzsébetváros élen járt a magyarosodási folyamatokban. Szamosújvárott például 1850-ben még 2299 lakos vallotta magát örménynek, 1910-ben már csak 169. A város lakossága közben 5200-ról 8200-ra, a magyarok száma 947-ről 4920-ra (!) emelkedett. (Összehasonlításképpen: A románoké 1600-ról 2800-ra nőtt, a németek száma 100–200 körül stagnált.)

A legkiválóbb örmény származású magyarok magas rendű kintetetéséről a **Miniszterelnökség Levéltárában** tájékozódhatunk.

Armenizmus

Az asszimilációs folyamatokra válaszul ugyanakkor megerősödött az „armenizmus”, az örmény öntudat erősítésére való törekvés. (Erre is örzünk iratot, méghozzá a **Károlyi-család levéltárában: MNL OL P 417 – 5. t. (7. cs.)** Örmény mozgalom – kézirat.)

Erdélyi örmény helytörténeti kutatások kezdődtek, *Armenia* címmel folyóirat indult Szamosújváron, s 1905-ben megalkult az *Örmény Múzeum* (amely 2013 márciusában kapta vissza az 50-es években államosított anyagát). Az armenizmus

jeles képviselői, *Lukácsy Kristóf* és *Szongott Kristóf* a magyar őstörténeti kutatásba is bekapcsolódtak, és több tanulmányban védelmezték a magyar–örmény nyelvrokonságot.

5. A véres XX. század

Az 1918 előtti külügyi iratok Bécsben találhatóak, így az 1915-ös örmény genocídiumról nem őriz korabeli dokumentumokat az Országos Levéltár.

Viszont az első világháború idején az Osztrák–Magyar Monarchia isztambuli nagykövete révén számos követjelentés érkezett Bécsbe a közös külügyminiszterhez, *Burián István*hoz. A bécsi levéltár az események mindennapjairól több ezer oldal dokumentumot őriz, az Országos Széchényi Könyvtár legújabb időszaki kiállításán („*Az örmény nép tragédiája az első világháborúban*”) számos erre vonatkozó iratot megnézhetnek az emlékezni vágyók.

Ha a népirtásról nem is, annak következményeiről már található forrás intézményünkben. Az első világháború utáni örmény menekülthullám elérte hazánkat is, a humanitárius krízisről a két világháború közötti magyar Külügyminisztérium anyaga tartogat információkat, kétkötetes repertórium a honlapunkon is elérhető.

1920/22-től Örményország a Szovjet-Oroszország/Szovjetunió befolyása alá került. Továbbá jelentős örmény kisebbség élt Törökország ill. Perzsa/Írán területén is. Örményekre vonatkozó iratokat tehát hazánk moszkvai, ankarai, teheráni követségi anyagában is találhatunk.

Az örmény tragédiával a Népszövetség (Nemzetek Szövetsége) is foglalkozott, az anyag egy része a **Külügyminisztérium Levéltárában** megtalálható. (**K 78 Népszövetségi kiadványok** és **K 107 Népszövetségi képviselő és genfi főkonzulátus**)

1945 után Magyarország a szovjet érdekszférába került, Örményország továbbra is a Szovjetunió része volt, „önálló” tagköztársaságként. Az 1945 utáni Külügyminisztérium anyagában online is lehet keresni. Ebből megtudhatjuk, hogy az örmény-magyar kapcsolatok elsősorban tudományos-kulturális szinten éltek tovább, a Bem térről figyelemmel kísérték a legfontosabb „örmény” eseményeket. A véres tüntetésekre átcsapó, népirtásra való megemlékezéseket, hidegháborús viszonylatban (is) értelmezendő örmény–török ellentétet, a központi hatalom, a Szovjetunió bomlása nyomán kifejlődő örmény–azeri konfliktust, majd a háborút, sőt, az Örmény Forradalmi Hadsereg nyugat-európai merényleteit, akcióit is lejegyezték, elemezték a külügy hivatalnokai.

Az örmény–magyar segítségnyújtásra is vannak példáink, ezek egyikével zárjuk bejegyzésünket. Az 1988-as, „csernobili gazdasági károkat is meghaladó” örményországi földrengés után Magyarország 1000 db Tajga típusú lakókocsit ajánlott fel a károsultaknak. Nagy segítség volt ez, hiszen a halálos áldozatok száma 25–50 ezer közötti, a sebesültek száma pedig elérte a 130 ezret.

Örményország és Magyarország végül 1992-ben vette fel egymással a diplomáciai kapcsolatokat, az örmény kulturális egyesületek pedig azóta is gazdagítják hazánk szellemi életét.

*Levéltári fotók: Czikkelyné Nagy Erika
Az örményországi képekért köszönet
Fejes-Vékássy Lilinek.*

Jegyzetek:

[1] *Szentpétery Imre*: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica. I. kötet 1. füzet. Budapest, 1923. 118. o.

[2] *Kubinyi András, Gerevich László, Fekete Lajos, Nagy Lajos*: A későbbi középkorban és a török hódoltság idején. Budapest története II. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975.72. o.

[3] *Jánossy Dénes*: A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában 1851-1852. I. köt. Bp. 1940. 433, 436. o.

További, felhasznált források:

<http://konyvtar.ksh.hu/neda>

http://www.btm.hu/?q=ormeny_var

<http://www.oszk.hu/kiallitasok/az-ormeny-nep-az-elso-vilagaboruban-kiallitas>

<http://www.nyest.hu/renhitek/madzsar-a-fovaros>

<http://www.nyest.hu/hirek/ormenyek-es-torokok-a-19-20-szazad-fordulojan>

http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/ormenyorszag_egy_negyezer_eves_nep-orok_megosztottsagban/

<http://ujkor.hu/content/magyarok-kaukaszusban-interju-kranitz-peter-pallal>

<http://wangfolyo.blogspot.hu/2013/07/tavol-az-ararattol.html>

Temesváry János: A magyar-örmény nemes családok czímerlevelei. Szamosujvár, 1896.

(*Forrás: AKTAKALAND 2015. 05. 06.*)

H+ősök újra – Ázbej Kristóf, Fülöp Gábor és Olajos Ilka kiállítása

2018. március 8-án nyílt meg a Hegyvidék Galériában *Ázbej Kristóf* képzőművész, *Fülöp Gábor* szobrászművész és *Olajos Ilka* fotográfus kiállítása. Az igen népes közönség jelezte már az érdeklődés fokát a különböző művészeti ágakból kiállított alkotások iránt. Hangulatos zenei felvezetés után *Sturcz János* művészettörténész, tanácskezelő egyetemi tanár vette górcső alá és mutatta be a kiállító művészek munkásságát, alkotásait.

Részlet Sturcz János művészettörténész előadásából, kiemelve *Ázbej Kristóf*, erdélyi örmény gyökerű képzőművészünkre vonatkozó részét.

„A három kiállító életkorban, élettapasztalatban és szemléletmódban meglehetősen távol esik egymástól. Első látásra egyetlen közös vonásuk, amit a kiállítás címe is jelez, hogy műveikben szívesen nyúlnak a múlthoz, a hagyományhoz, előszeretettel használják kiindulási pontként a művészettörténet alkotásait és a történelem szimbolikus tárgyait. Ezen túlmenően legalább ennyire jellemzi őket a művészeti ágak lebegtetése, illuzórikus egymásba fordítása. Olajos Ilka fotói első pillantásra impresszionista festményeknek tűnnek,

Ázbej Kristóf komputerprintjeit számítógéppel festett digitális festményeknek tekintti, míg Fülöp Gábor szobrai is gyakran festmények inspirálják, ókori freskók alakjait fordítja három dimenzióba, felületük festői, legtöbbször színes, festett.

Valójában mindhárman az idő manipulálásával foglalkoznak, különböző történelmi korok időpontjainak összekapcsolásával, a velük folytatott dialógussal teremtik meg alkotásaik sajátos szellemi dimenzióját. Am múlttal történő párbeszédük stílusa, a kiválasztott történelmi pillanatok és